

Бисен ЖҰМАҒАЛИЕВ

№ 2006
6510к

Қазақтар Ленинград майданында

Бисен ЖҰМАҒАЛИЕВ

Қазақтар Ленинград майданында

“Елорда”
Астана – 2005

Қазақтар Ленинград майданында.

Құраст.:

Бисен Жұмағалиев

Астана: Елорда, 2005. — 184 бет.

ISBN 9965-06-391-5

Ұлы Отан соғысының тарихында ерекше орын алатын Ленинград шайқасының жеңіспен аяқталғанына 60 жыл толды. Нева жағасындағы ұлы қала от пен оқтың арасында 900 күн болған-ды. Оның қорғаушылары аштықтың да, қатал соғыстың да азабын бастан кешірді, бірақ берілмеді. Бірліктің, қайсарлықтың бұрын-соңды болмаған үлгісін көрсетті, жүз екі еліп, арқыраған арыстандай алысты.

Осындай, жан алысып, жан беріскен айқасқа қазақтар да қатысты. Білек түріп, кеуде тосып, қаһармандық көрсетті. Солардың қақ ортасында болған, сол кездегі майдан шебіндегі тілші, соғыстан кейін белгілі ширтия қайраткері болған, запастағы полковник, бұл күндері 80-нің сегізіндегі Бисен Жұмағалиевтің жазбаларын алдарыңызға тартамыз.

К 0503020905-330
450(05)-05

ББК 63.3 (5 Қаз)

ISBN 9965-06-391-5

© Жұмағалиев Б., 2005

© “Елорда”, 2005

СОҒЫСҚА АТТАНУ

1942 жылы қаңтардың аяғында майдандағы армияға аттануға жолдама алдым.

Ол кездегі мекеніміз — Батыс Қазақстан облысы Тайпақ ауданының Сайқұдық ауылы болатын. Әкем қой бағатын да, шешем қой фермасының меңгерушісі еді. Қыстың қатты, шөптің тапшы болуына байланысты әкем Тілеген деген ақсақал екеуі қой бағып далада күрке тігіп отырған.

“Жолың болсын шырағым, жауды жеңіп, аман орал!” — деп екі қарт мандайымнан иіскеп мені аттандырып салды.

Ақпанның бірі күні 8 адам Оралға жол тарттық. Қасымдағылар 40-45 жастағы, егде тартқан жігіт ағалары.

Ол кезде машина жоқ. Колхозда көлік те азайған. Бізге ең мықты деп, осыдан бір жыл бұрын жылқы зауытынан әкелінген айғырды жектірген. Өлі ссінде озі өте ірі (дончак), бір қызығы түсі әрі мөмдір кара, оның үстіне тас бұйра болатын. Соған жеккен шанаға толтырып шоп тиеп, оның үстіне азық пен киімдерімізді салып, жолға шықтық. Әрине бәріміз, қалың қарға омақасып, жаяу жүреміз.

Бірінші келіп қонған жер “Қурайлы сай” болды. Сол жылы күзде “Базартобе” машина-трактор станциясы көшіп келіп, осында мекендеген болатын. Бірден көзге түскені — қылшылдаған аязда болашақ механизатор қыз-келіншектердің тракторларды жөндеп жатқаны еді.

МТС-тің директоры ол кезде жас, қажырлы Тыныс Жұмалиев майданға аттанған біздерге шын ишарат білдірумен қатар, тылдағы жұмыстың бұрынғыдан әлдеқайда қиын болатындығын айтты. “Әттең, майданға барып, жауды тікелей жойқандауға не жетсін, амал не, қанша сұрансам да, билікті орындар жібермей тұр”, — деп қынжылып та алды.

Екінші күні жеткен жеріміз “Аққұдық” болды. Мұнда қонып, таңертең жүргелі тұрсақ, қос ат жеккен шана келіп тоқтады. Қарасақ, Тайпақ аудандық Совет атқару комитеті председателінің орынбасары Ермекқали Серікбаев және

аудандық газеттің редакторы Қожахмет Байғазиев. Олар да майдандағы армияға кетіп барады екен. (Мұны айтып отырғаным, соғыс біткесін 1945 жылдың күзінде, демалысқа келсем, Ермек аға да келіпті, шүйіркілесіп қалдық. Оралдан елге бірге жол тарттық. Майданға бірге аттанып, жауды жеңіп, бірге келгеннен артық қуаныш болар ма!) Сонымен жетінші күн дегенде әзер деп Оралға келдік. Бір күн жинақ пунктінде болдық та, түнде вагонға отырдық. Ызғырық суық, қызыл вагонның ішінде қыздырғышы да жоқ. Түнімен, күнімен жүріп, кешке қарай “Түзтобеге” (Соль-илешк) келдік.

Күн сайын соғыс өнерін үйренеміз, мылтық ату, пластунша еңбектеу, окоп қазу, тағы басқалар. Біз Сейтім Хабжалелов екеуіміз солдатпыз, татар үйінде тұрдық. Екі бөлмелі шағын осы үйде бізден басқа үш политрук тұрды. Олардың бірі Урайский дейтін татар ақыны еді. Әскери оқудан әбден шаршап, түнде келісімен шинелімізді жамылып ұйқыға кетеміз. Анда-санда біздің командирлер гармоньға қосылып өлең де айтып қояды, бірақ біздің ұйқымызды бұзу қиын еді. Себебі бұрын жаттықпаған денеге түскен ауыр салмақтың жүгі — әскери ойын тым қалжырататын.

Наурыздың ортасында бізді эшелонға отырғызып батысқа жөнелтті. Куйбышев, Пенза, Ярославль, Вологда өттік. 15 күн жүріп бір көлдің жағасына келіп эшелон тоқтады. Бақсақ, бұл Ладога көлі екен.

Күн батысымен автомашиналарға отырғызып, көлдің үстімен алып отті. Айнала көк су, мұздың өзі көрінбейді. Машинаның донғалағы суды есіп келеді. Белшесінен суға батып тұрған солдаттар әрбір 200 метр сайын бар. Олар жол сілтеушілер екен. Анда-санда қызыл фонарь көрініп те қояды. Соңынан білдік, ол жер бомба түсіп, ойық болған. Оған жолаған машина су түбіне кете барады.

“Тіршілік жолы” деп аталып кеткен бұл трассаны салушылар ерліктің, жанқияр табандылықтың үлгісін көрсеткен. Ондай құрылыс бұрын-соңды тарихта болмаған екен. Көлден өтіп, машиналардан түсіп жатқан бізге, жүргізуші былай деді: “Сендерді құдай сақтады!”.

Немістердің аэродромы осы жерден небәрі 30 километрде орналасқан. Бомбаға, не зеңбірек оғына ұшыраспаған

бірде бір автомобиль жүргізуші жоқ шығар, немесе 30-40 градус суықта суға батып-шықпағаны және жоқ. Немістер осы сіздер өткен жолды “өліктер коридоры” деп атапты. Ал жаңағы өздерің көрген жол сілтеушілер, белшелерінен суға батып тұрған қыздар.

Таң ата қалың орманның ішіндегі бос жер үйлерге тынығуға тоқтадық. Сол күні қонып, ертеңіне рота-ротаны қатар түзетіп, алып жүрді. Жүріп келеміз, жүріп келеміз. Түс ауған кезде қалаға келіп кірдік.

Ұлы Ленин қаласына келгенімізге, оны көруге қуанғанымыз сондай, ұзақ жолдан шаршағанымызды ұмытып, бір жігерленіп, қунап қалғандай болдық. Зәулім де, сәнді үйлерге карап, таңдайымызды қағамыз: шіркін қандай шеберлер салды екен. Көп ұзамай, қабырғалары қарс айрылған, төбелері орталарына түскен ғимараттар да кездесе бастады. Көшеде адамдар өте сирек. Анда-санда қарындары қабақтай қарттарды, әйелдерді көреміз. Жүрулері тым баяу, аяқтарын өрең қозғайды. Кейіннен білдік, бұлар аштықтың зардабын көп тартқан, өлімнің табалдырығынан қалған жан-дар екен.

Үйлердің қабырғаларында ленинградтықтарды ерлікке, табандылыққа, жауға тойтарыс беруге шақырған ұрандар көп екен. Бір үйдің жанында қолында домбыра ұстаған ақсақал адамның суретін көрдік. Жақындап қарасақ, Жамбыл ақын. Үлкен суреттің астында ленинградтықтарға арналған айбарлы да, қанатты сөздер:

Анасындай даланың,
Өзендердің алабын
Байқағанда байыптап,
Бейнесін көрем Неваның...
Ленин атты қаланың
Қорғап құрыш алабын,
Бұрқана түс, балаларым
Сәулеттім, сәнім-айбарым.

Жәкеңнің шабытты да, ерлікке шақырған осы жолдары ел намысын, қазақ халқының батырлық ожданын жоғары ұстауға бағыттады бізді.

Осы эшелонмен келгендер негізінен қазақтар едік. Көбі Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан облыстарынан болатын.

Бір ауылдан 10-15 жауынгер де саналып қалатын. Ағайынды жігіттер, тіпті әкесі мен баласы да жиі кездесетін. Дегенмен көбі егде тартқан, 40-тан асқан жігіт ағалары еді.

Атағы әлемге әйгілі Пулково обсерваториясы тұрған жотаның арғы етегіндегі алғы шепке барып орналастық. Бұл Ленинградта еріктілерден жасақталған 13-дивизия тұрған жер екен.

1941 жылдың күзінде қалаға кіруге жанталаса ұмтылған фашистермен сұрапыл соғыс осы арада бол-

ған. Осы жотаны алса жаудың жұдырығы астында ұлы қала түгел қалатын еді. Мысалы Киров заводынан бес километр. Осында болған көп шайқастың бірінде майдан қолбасшысы маршал К. Ворошилов винтовканы ұстай сала жауынгерлерді атақаға өзі бастаған. Нәтижесінде жау тойтарылып, Пулково биіктігінен әрі жарты километрге ығыстырылған.

Ленинградтықтар бізді жылы шыраймен қарсы алды. Ротамыздың көбі қазақ болған соң болар, командиріміз М. Хасаншин деген татар жігіті болды. Политруктың орынбасарлығына мені тағайындады. Үгіт-насихат жұмыстарын қазақша жүргізуге тырыстық, өйткені жауынгерлеріміздің басым көпшілігі орысша білмейді де, түсінбейді. Бірде біздің ротаға дивизияның комиссары келіп, ұзақ әңгіме өткізді.

Ленинград майданына биыл көп қазақ жауынгерлері келді, — деді комиссар, — олар өте қаһармандықпен соғысуда. Ерлік істерімен, адал да, ақжарқын мінездерімен, бұйрықты тез де, бұлжытпай орындауға сай тұратындықтарымен командованиенің алғысына ие болып жүр. Қазақстан Ленинградқа көп көмек көрсетуде. Аштықтың ең ұлғайған кезінде ақпан айының ортасында Қазақстаннан 134 вагон азық-түлік алып, делегация келді. Ленинградтықтарға жолдаған сәлемінде қазақ халқы былай деп толғаныпты: “Пусть эти подарки напомнят Вам, что наши

мысли, наши лучшие чувства всегда с Вами. Примите наши подарки как братскую помощь, как желание сделать все, чтобы ускорить победу над врагом. Джембул отправил с земляками свое второе (первое было получено в 1941 году) стихотворное послание Ленинграду:

Славный город, наш дар прими,
Будь им сыт, а врагов громи
И свинцом их нашим корми.
Перед тобой, согвен и сутол
Низко кланяется Джембул.
Я, чей волос снега белей,
Говорю: победу ускорь
Прорубись в просторы морей,
Город красных Ленинских зорь
Город советских богатырей!

Қазақтардың азық-түлік көмегі де, Жамбылдың екінші үндеу-өлеңі де көңілімізді көтеріп, рухтандырып тастады, — дейді комиссар. Бұл жөнінде барлық әскери бөлімдерде саяси жұмыстар жүргізілді, газеттер мақала берді, қазақ халқына алғысын айтып, жазылған хаттардың өзі қаншама.

Соғыстың ауыр да, азапты да тіршілігіне тез көндік десе артықшылық болар, дегенмен біздің ағайындар шыдамдылық пен асқан төзімділік көрсетті. Солдаттардың қарны аш, жалаңаш халінің үстіне, қорғаныс үшін қазылған ордың іші суға толы, ызғарлы түн, ылғалы мол Ленинград ауасы жазира далада құрғақ та жұпар иісті ауаға үйренген қазақтарға біраз ауыртпашылық әкелгенмен, олардың қажырын мұқата алмады.

Ленинград түбінде ол кезде ең басты міндет — фашистерді қайткенде де қалаға кіргізбеу болды. Сондықтан ұлы қаланың нағыз өкпе тұсында тұрған біздің участкамызға ең жауапты міндеттер қойылды. Түн қараңғылығын жамылып, барлауға барып жүрдік. Көбіміз, ұқыпты жасырынып жатып, жау торимыз, мерген болғандарымыз да аз емес.

Соғыстың аты соғыс. Құрбансыз болмайды. Бірінші шәйт өзіміздің ауылымыздан барған Қуаншали деген ағамыз бол-

ды. Ойда жоқтан бір самолет келді де бомба тастады, соның жарқыншағынан қансырап, кетті де барды. Күн сайын әлденеше рет келіп түсетін зеңбірек оғы да оңай тиген жоқ. Біртіндеп, тобымыз сирей бастады, жараланғандарды госпитальге жөнелтіп жаттық.

Соғыс қорқынышты ма деп сұрайды жастар, ардагерлермен кездесулерде. Әрине қорқыныш болады. Шынында қорықпайтын пенде жоқ. Қорқынышты да, үрейленуді де ақыл-парасатпен қоса парыз жеңеді, намыс жеңеді. Махамбеттің сөзімен айтсақ, егестік те, жұлыстық та, жанжалдастық та, қырылдықық та, бірақ намысты қолдан бермедік.

Елден бірінші хатты алты айдан кейін алдық. Бәріміз жабылып оқимыз. Менің қасымдағылардың көбінің сауаты аз, бәріне хатты мен жазып беремін. Солардың біреуін алдарыңа ұсынамын.

АУЫЛҒА ХАТ

Ау, жерлестер, қымбатты ауылдастар! Сіздер Мәтіш Бүркітовты жақсы білесіздер. Тайпақ ауданындағы Қурайлысай ауылында ұста болып істеген Мәтіш бүгін Ленинград қаласын қорғауда. Ол маған шын көңілінен, сырын байлай ақтарды.

— Артында үйің, туған-туысқаның, туып өскен жерің қалғаны қиын екен. Мені әскерге аттандырып жатқанда, “сен бізді ұмытпа, Мәтіш, қашанда есінде сақта” деген еді, келіншегім Жамал, кішкентай Әбдіхадірімді көтеріп тұрып. Жамалдың осы сөздері жатсам да, тұрсам да, қарауылға барсам да, есімнен шықпайды. Мен үш жастағы Әбдіхадірімді кеудеме қысып тұрып, “өс, ер жет, қарағым, окең сені қасық қаны қалғанша қорғайды, көрісерміз жеңіспен”, деген едім.

Ал жерлестер енді мен сөйлейін. Мәтіш қалай соғысып жүр дейсіз ғой. Айтайын:

...Ленинградтың суық таңы. Біздің Мәтіш тұман торлаған далаға жіті қарауда. Көз алдына Жамалы мен Әбдіхадірі елестейді. Қандай халде. Сағынышы да бар. Оның үстіне кеше ротаның саяси жетекшісі келіп, жауынгерлерді жинап, Петров деген әскердің елінен келген хатта айтылған жәйтті мүлдем ұмытар емес.

Петровтың қайғысы қандай ауыр. Оның әйелін немістер әбден масқаралаған, содан кейін емшегін кескен, мұның бәрі аз деп үстіне керосин төгіп өртеген. Жауыздар Петровтың төрт жастағы қызын аяғынан сүйреп, қазулы тұрған орға салып тірілей көмген. Қандай сұмдық, жауыздық.

Егер Мәтіш неміс хайуандарын өлтірмесе, олар Жамал мен Әбдіхадірді Петровтың семьясындай қорлауы мүмкін. Сондықтан немісті өлтіру керек. Оның ойы осындай.

...Күн шығып келеді. Немістер әзірге көрінбейді. Мәтіш дұшпан шебі жақтан көз жазбауда. Қырағы көз жау қимылын көрмей қояр ма сірә. Міне фашистер ор ішінде ақырын ғана келе жатыр. Олар 50 метрдей жердегі қабаққа шыға келді. Мәтіштің күткені де осы еді, қол пулеметінен үш-төрт оқ жаудырып еді, бес фашист қалпақтай ұшты. Ол уһ деп демін бір-ақ алды. Енді олар ешкімді де өлтіре алмайды. Бұл залымдардың қанды қолдары жазықсыз жас балалар мен әйелдердің өмірін енді жоя алмайды.

Міне, біздің Мәтіш жаулармен осылай шайқасуда.

Құрметті, Жамал, балақай Әбдіхадір, осындай батыр кісіні мақтаныш етіңіздер. Оған толық правоңыз бар. Мақтан, сендер де жерлестерім!

20 шілде, 1942 ж.

ПУЛКОВО ЖОТАСЫНЫҢ ТЕРІСКЕЙ БЕТІ

Иә, жергілікті газетте жарияланыпты-ау бұл хатым. Жауынгер жанұясы және ауылдастарым қандай қуанды десеңші. Осыған орай ауылдан көп хат алдым. Онда тылдағы бала-шаға, әйел-қарттардың ер еңбегі де баяндалған. Олардың дұшпанға деген ыза-кегі де айтылған. “Өлтіре соғындар сұмдарды! Хабарлап түр ерліктеріңді елге! Ол бізге күш жігер береді”, деп жазыпты-ау, ағайындар.

Қой, енді мен қолым тисе, газетке де, ауылға да жылт еткен жақсылықты жазып тұрайын. Қолымдағы қаламды отты күндерде осылайша ұштай, алғы шепке кете бардым.

Себепсіз нәрсе жоқ. Жол жүрсе қысқарады, қанат ұшса қатайды деген осы. Ұзамай-ақ, майдандық газетке шақырады.

МАЙДАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ГАЗЕТІ

1942 жылы тамыздың соңғы күндерінің бірінде ротамыздың саяси жетекшісі, менің тікелей бастығым Краюшкин алдағы шеттегі жауынгерлерді аралап жүріп, менің қасыма келіп тоқтады да, “сені дивизияның комиссары шақырып жатыр” дегені. Тез жиналып, тобсннің аржағындағы штапка бардым. Комиссар біздің ротада болғандығын, сонда көргендігін айта келіп, майдан әскери Советінің ұйғаруымен орыстан басқа ұлт өкілдерінен саяси қызметкер даярлауды ойлап, Ленинградта әскери-саяси училище ашқанын, оған курсанттар қабылданғанын, біздің ұсынысымызбен сіз де солардың бірі екенін айтқалы шақырғанмын. “Жақсы оқып, дивизияға тезірек оралуына тілектеспін” деп, тұрып қолымды қысты.

Екі ай оқып та қалғанбыз, қазан айының ортасында, Пушкин оққа ұшқан Черная речка жағасындағы ағаш үйлерді бұзып, қысқы отын дайындап жүргенбіз, “Курсант Жұмағалиев училище бастығына тез жет!” — дейді бізбен бірге жүрген командир.

Жүрегімді қолыма алып жүгіріп келсем, училище бастығы полковой комиссар Мессманнның қасында үш шпалды (старший батальонный комиссар) кісі отыр. Екі үлкен бастық неге шақырды деп қобалжудамын. Екеуінің де кабақтары ашық, жайдары жүзбен отыруға рұқсат етті.

— Қызыл Армияның Жоғарғы Саяси Басқармасы Ленинград майданында қазақ тілінде газет шығаруды ұйғарды, соған керек қызметкерлер іріктелуде. Қалай, әңгімелесейік, — деді старший батальонный комиссар. — Документтеріңізбен таныстық.

Жамбылдың “Ленинградшы, дети мои” деген өлеңін казакша айтып бере аласың ба?

Мен айтып бердім. “Қазақшасы орысша аудармадан да биік, екінді болар”, — деп қойды комиссар.

Қазақ жауынгерлері Жәкеңнің бұл өлеңін бәрі дерлік жатқа біледі, өлең біздің рухымызды көтеріп, атамыздың ақ батасы ретінде әрқашан есімізде жүреді, — дедім.

Сонымен майдандық “На страже Родины” газетінің жанынан қазақ тілінде шығатын газетке қызметке алындым. Біз үшеу болдық — Түймебай Әшімбаев, Ақмұқан

Сыздықбеков. Үш кісіге газет шығару оңай шаруа емес. Оның үстіне әлі бастығымыз жоқ.

Жаңа жылдың қарсаңында бізге бастық болып аға политрук Абдолла Мадалиев келді. 40-тан асқан, егде тартқан кісі. Алматы обкомының жауапты қызметкері, Ленинградтағы жоғарғы партия мектебінде оқып жүргенде соғыс басталған соң армияға алынып, майданға аттандырғандардың бірі екен. Байсалды, салмақты адам. Бірақ газет шығару жайынан тіпті хабарсыз. Әбекең орысша түгіл, қазақша материалдарымызды қарап шығудан қашады.

Алғашқы кезде көп мақалаларымыз орысшадан аударылатын. Тек қана Ақмұқан жазған жауынгерлердің ерлік хроникалары сол күйінде жарияланатын. Бірақ оны редакторға көрсету үшін Түймебай — орысша аударып шығатын. Айта кетейін, Ақмұқан бұрын колхозда есепші болған. Соғыстың басынан майданда, ысылған жауынгер, мерген, қажырлы да ыждағатты. Алғы шепке баруды ұнататын. “Өзіне жеке берілген” оптикасы бар мергендік винтовкасын ала кететін. Алғашқы шеп алыс емес, ол көбінесе жаяу жүретін. Ақмұқан бармаған Ленинград түбіндегі әскери бөлімдер жоқ десек қателеспейміз. Әрбір командировкадан келгенде, корген-білгендерін айтып тауыса алмайтын. Ақжарқын, қарапайым Ақмұқан майдандағы қазақ жауынгерлерінің ерлігіне қуанатын, біздің ағайындар туралы командирлерден, комиссарлардан, басқа ұлт өкілдерінен жылы сөзден басқа естімегеніне мәз-мейрам болатын.

“Көш жүре түзеледі” дегендей, 1943 жылдың ортасынан бастап, орысшадан аударып тек қана официозды басатын болдық. Қалған материалды өзіміз қазақша әзірлеп, бұрынғыдай орысшаға аударып машақаттанудан құтылдык. Майданның саяси басқармасының сеніміне ие болдық. Біз өзіміздің ой-пікіріміз бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік алдық. Ал осының бәріне Түймебайдың енбекқорлығы мен іскерлігі, жоғары лауазымды адамдар алдында өз пікірлерін тайсалмай айтатын білгірлігі себеп болғаны анық. Сөйтін газетіміз, ең алдымен майдандағы қазақ жауынгерлерінің өмірін жан-жақты көрсетуге мүмкіндік алды, “Туған Қазақстанда” деген әдейі бөлім ашып, елдің хабарларын кеңірек бере бастадық, қазақ ақындарының өлеңдерін, “ән үйренейік” деген рубрика (айдар) астында әр номерге ха-

лық әндерін беру дағдыға айналды. Мұның бәрі газеттің мазмұнын арттырып, оқырмандарымыздың көңілінен шығуға жол ашты.

1943 жылдың көктемінде А. Мадалиев бізден кетті. Бізге бастық болып Карим Усманов деген майор келді. Соғыстан бұрын Саратовтағы Чернышевский атындағы университетті бітірген, Астрахань облысының жігіті. Ұстамды, әскери істен әжептәуір тәжірибесі бар. Түсінісіп істей бастадық.

Күзге қарай бізге тағы бір жаңа қызметкер келді. Ол Асылхан Тұрғанов. Соғыстан бұрын Қазақстанның совхоздар министрлігінің жоспарлау-экономика басқармасы бастығының орынбасары болған. Біздің ішіміздегі балалы-барандымыз осы Асекең еді. Қостанай облысының тумасы.

Сонымен бес кісі болып, көбейіп қалдық. Ақмұқан мен Асылхан тілші, майданның алғы шебіне барып, келіп жүреді. Екеуі де есепші, әкелген материалдары жалаң, статистикаға барабар, олардың бәрін редакциялайтын Түймебай екеуіміз. Әрине соғыс көріністері, жауынгерлердің іс-қимылдары біркелкі ғой, дегенмен Түймебай “жазып отырған кісілердің ішкі сырын, көңіл-күйін ашуға ұмтылмайсыңдар, әр адамның өзіне тән мінез-құлқына үңілмейсіңдер” — деп отыратын. Редакцияның ішкі михнаты екеуіміздің мойнымызда. Дегенмен, Түймебай да, мен де анда-санда командировкаға шығып, көлемді, мазмұнды мақалалар жаздық.

1943 жылдың көктемінде барлық газеттерде қазақ халқының майдандағы қазақ жауынгерлеріне хаты жарияланды. Біздің майданнан жауап хатты әзірлеуді саяси басқарма бізге тапсырыпты. Екі-үш күннен соң майданның әскери советі қабылдаған хатымыз қолымызға тиді. Қарасақ, ешбір өзгеріссіз екен. Қуанып қалдық. Енді хатты майдандағы қазақ жауынгерлеріне өз тілінде оқып, олардың мақұлдап, қол қоюын ұйымдастыру үшін бәріміз алғы шепке жол тарттық. Редакциямыз тұрған жерден алғы шеп 5-10 шақырым болатын. Елге хат жазған ағайындарымыздың қуанышы қандай еді! Бәрінің көңілі көтеріңкі, жауды жеңіп, елге ораламыз деген ойдың құшағында. Ленинград майданындағы қазақ жауынгерлерінің қазақ халқына хаты Ленинградтың барлық газеттерінде, “Социалистік Қазақстан”, “Казахстанская правда” газеттерінде жарияланды.

Соғыс уақытында тоғыз майданда қазақ тілінде әскери газеттер шығып тұрды. Олардың басқаларын қайдам, біздің Ленинградтың “Отанды қорғауда” газетіне “Социалистік Қазақстан” газеті байыпты шолу беріп, өте жоғары бағалады. “Қаламының желі, сөздерінің уыты, ыстық лебізі бар Т.Әшімбаев, Б.Жұмағалиев, А.Сыздықбеков сияқты қызметкерлері бар” деп жазыпты. Көңіліміз көтеріліп, машықтанып қалдық. Майданның әскери советі де біздің еңбегімізді жоғары бағалады, үшеуіміз де “Қызыл жұлдыз” орденін алдық.

“Отанды қорғауда” газетінің редакциясында.

Солдан оңға қарай: Совет Одағының батыры Жәлел Кизатов, Акмұқан Сыздықбеков, Карим Үсманов, Бисен Жұмағалиев, Түймебай Әшімбаев, Асылхан Тұрғанов.

1944 жылдың күзінде майданның саяси басқармасының шешімімен Түймебай Алматыға жол сапарға шықты. Бұл оның қажырлы еңбегін бағалап, елге барып келуіне берілген рұқсат еді. Газетіміздің барлық шыққан номерлерін жақсылап түптеп, Қазақстан компартиясының екінші секретары Жұмабай Шаяхметовке, Қазақ ССР Жоғарғы Советі президиумының председателі Абдысамат Қазақбаевқа, Қазақ ССР халық комиссарлары советінің председателі Нұртас Ондасыновқа бір-бірден табыс етуді ұйғардық.

Түймебай Алматыда алдымен Жүмекеңде болыпты. Ленинградтағы жағдайды, қазақ жауынгерлерінің ерлік істерін айтыпты. Хатшы жылы шыраймен қабылдап, Қазақстанның майданға керектің бәрін беріп жатқанын айтыпты, тапсырған газетіміздің түптемесін аздап ақтарыпты да, жақсы екен депті.

Әбекең де жақсы қабылдапты. Қазақ халқының бір дәуірлеп тұрған кезі, жігіттеріміз намысына дақ түсірмей аса ерлікпен соғысуда, ал тылдағыларымыз қажырлы еңбектің үлгісін көрсетуде, халқымыздың одақтағы беделі бек жоғарылап кетті, — депті.

Нүрекең де жылы шыраймен әңгіме-дүкен құрыпты. Түймебайдың бір таңқалғаны “қандай бұйымтайың бар” деп сұрапты Нүрекең. “Ешқандай шаруамыз жоқ, Ленинградтағы қазақ жауынгерлерінің ыстық сөлемін алып келдім ғой, аға” дейді Түймебай. “Дегенмен құр қол жіберіп болмас, редакциядағы жолдастарыңа, келіп тұратын ағайындарға дәм беріп жіберемін, алып кетерсің”.

Нүрекеңнің сөлемдемесінен көп қазақ дәм татып, мәзмейрам болды.

Осы кезде редакциямызға тағы бір қызметкер келді. Ол лейтенант А. Бақтыгереев. Әрине бұл қызметкерді біз емес, майданның саяси басқармасы таңдап алған, шынында бізге оның керегі де аз еді, соғыс болса аяқталып келеді, жеңістің төбесі көріне бастады, қалыптасқан ұжымымыз бар. Қазекеме тән шынайы пікірмен “ой, бауырым” деп қошеметтеп жатырмыз.

Газетіміздің беделі көтеріліп, өзіміздің де творчестволық шабытымыз өсіп, жүріп жаттық. Жұмысымызға бастықтарымыз да дән риза.

Соғыс та бітті. Жеңіске жетіп, төбеміз көкке көтеріліп, мөре-сәреміз. Газетіміз әлі шығып тұр. Алдымен Ақмұқан елге демалысқа кетті. Ақыраптың ортасында маған да демалыс берілді. Еліме барып, төрт жыл сағынышпен күткен анамды, ағайын-туыстарды көріп, қуаныш құшағында жүрдім. Тек қана елу жасында армияға алынып, ешбір хабарсыз кеткен әкемді ойлағанда көңіл күңгірттенетін. Псков-Новгород тоғайларының арасындағы сұрапыл соғысқа қатысқаны ғана белгілі.

Демалыстан келген кеште редакцияда жалғыз А. Бақтыгереев қана отыр. Түймебай, Ақмұқан, Қарим ол кезде пәтер алып, сонда тұратын. Редакция болмесінде Асылхан үшеуіміз жататынбыз. Аманшылық сұрастырсам, селқос жауап қайтарады. Ашып ештеңе айтпайды.

Тынышсыздау ұйықтап, ертерек тұрып Ақмұқанға бардым. “Ой сұмдық болды ғой” деп күрсініп біраз отырып,

Карим, Түймебай, Асылхан үшеуі тұтқында жатқанын айтты. Көзіне жас іркіліп, тамағын кеней береді. Мен есімнен танып қалдым. “Бұл қалай, не болды, айтсайшы” десем, үндемейді. Сойтіп отырғанда, есік қағылды, таныс капитан Фельд кіріп келді де. Ақмұқанға: “пройдемте со мной” дегені. Екеуі кете барды.

Жаңағы капитан Фельд А.Бақтыгереев пайда болған соң редакциямызға келе беретін болды. Өзін майдан саяси басқармасында істеймін деп таныстырды. Бұрын көрмеген бейтаныс, өте жылпос, иненің көзінен отетіннің өзі. Бірле келгенінде қолында кішкене қара чемоданы бар-тын, “рұқсат болса тастап кетейін, ертең келіп алармын” дегені есіме түсе кетті. Қазір ойлаймын, сөз жазатын аппарат шығар. Оның жансыз екенін енді аңғара бастадым.

Ертеңіне Ақмұқан редакцияға келді. Өңі күнгірт тартқан, әшейінде ақжарқын батырым өзіне тығылып, үндемейді. Сұрау да ыңғайсыз, А. Бақтыгереев отыр. Ақмұқан кеткен соң, А. Бақтыгереев “Отанды қорғауда” газетінің мен демалысқа кеткенде шыққан бір номерін әдейі көрсетіп, “осы үшін” дегені. Газеттің бірінші бетінде саяси бюроның мүшесі А.А.Андреевке БК(б)П Орталық Комитетінің құттықтауы. Ол 50 жасқа толған екен. Бірден жүрегім суып қоя берді “Андреев” аршынды әріптермен терілген. Екі әрпі ауысып кетіпті.

Әрине, мақтандық емес, мен болсам мұндай техникалық қате кетпейтін еді. Газеттің бірінші номерінен барлық материалды өз қолымнан көшіріп (машинка жоқ), терілгеннен соң гранкадан оқып, түзетіп, газет беті қалыптасқаннан кейін тағы ұқыпты оқып, басуға қол қоятынмын. Менің айтарлықтай қырағылық тәжірибем бар-ды.

Ойлаймын, бұл әдейі жасалған әрекет (провокация) сияқты. Сол номердің корректурасын оқыған А. Бақтыгереев екен.

А. Андреевтің фамилиясының екі әрпінің ауысып кетуі саяси қате, соны әдейі жіберген деген желеумен редактордың орынбасары Карим Усманов, жауапты секретары Түймебай Әшімбаев, тілші Асылхан Тұрғановты ұстап, түрмеге жапқан. Редакцияда “қазақ ұлтшылдарының ұйымы құрылған, оны басқарушы үштік бар”, соны әшкерелеу үшін А.Бақтыгереевті біздің ішімізге енгізген, оның үстінен қарайтын капитан Фельд.

Біз саяси қызметкер деп жүрген Фельд үш әріптің тергеушісі екен. Ол Ақмұқаннан екі рет жауап алған. Одан ешкімге ештеңе айтпайсың деп қолхат та түсіріп алған. Мені ешқайда шақырған жоқ.

1945 жылдың аяғында Ленинградта үш жыл шығып тұрған қазақ газеті жабылды. Арыстай үш жігітімізді өскери трибунал жеті жылға соттап, айдап жіберді. Ішіміз түтін, көңіліміз жарты болып Ақмұқан екеуміз қала бердік. Соғыс бітті, қиындыққа белшеден батсақ та аман қалдық, елге барып, бақытты өмір сүреміз деп жүргенімізде осындай қайғыға тап болдық.

Көп ұзамай Ақмұқан армиядан босап, Павлодарға кетті. Мен 1947 жылдың мамырында ғана елге оралдым.

1954 жылдың июнь айында Алматыда іс сапармен жүргем. Ол кезде мен Оралда облыстық газеттің редакторы едім. Түсте Калинин көшесімен келе жатсам, қарсы алдымнан Түймебай тап болды. Сенерімді, сенбесімді білмедім. Кәдімгі Түймебай, үстінде бұрынғы, ескі тартқан офицер френчі, аяғында етік, жалаңбас. Мені күшәқтай алды, көзімізге жас айналды. Қасымызда “Лето” деген кафе бар екен, соған барып, әңгімелестік.

Бірталай лагерьлерде болып, әйтеуір Қазақстанға жеткеніме қуандым — дейді Түймебай. Лагерьдің азабына шыдай алмай, жадап-жүдеп жүріп, Карим мен Асылхан өліп қалыпты. Мен тірі қалдым, кескен мерзімін түгел өтеп шықтым.

Алматыға келіп бір отын мекемесінде есепші болып жүрмін, университетке сырттай оқу ойымда.

— Қандай айып тақты?

— Қандай болатын еді, осы қазақтар тым ұйымшыл болды, жұмыстарына да берік деп күндеушілер болған ба қайдам. Бізді “ұлтшыл” деп айыптады. “Қазақстанды, соғысып жүрген қазақтарды асыра мақтайсыңдар” деп жала жапты. Осының бәрін А. Бақтыгереевтің қолымен ұйымдастырған. Бәріміздің обалымызға қалған, жойқын соғыстан аман шыққан Карим мен Асылханның өмірін қыршынынан қиған сол пәлекеттің арам пиғылы.

1956 жылдың жазында Түймебайдан хат алдым. Ол кезде Фурманов аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы едім. “Жоғарғы сот маған жабылған айыптың жалған

екендігін анықтап, біржолата ақтады. Енді партиялығымды қайтып алу үшін Совет Армиясы Жоғарғы Саяси Басқармасының парткомиссиясына арыз бергенмін, олар білетін кісілерден кепілдеме сұрайды, мені сенен артық білетін кім бар, қорықпасаң сұрайтын бұйымтайым сол”.

Мен Түймебайдың барлық жақсы жақтарын айтып кепілдеме жаздым. Аққа кір жұқпайды деген ғой коммунистігін қайтарып алып, қуанып жазған хаты да келді.

Біздің азамат болып қалыптасуымызға Ленинградтың, оның аты әйгілі мәдени орталықтарының, әсіресе аралас-күралас жүрген орыс журналистерінің, атақты ақын-жазушылар Николай Тихоновтың, Всеволод Вишневскийдің, Александр Прокофьевтің, Виссарион Саяновтың, Михаил Дудиннің шынайы ықыластары ерекше ықпал жасағанын айтатын едік. Ленинградта өткізген жылдардан алған рухани азық өмірімізге арқау болды.

1947 жылдан Ленинградқа жол түспеген. Көкшетауда істеп жүргенде бір күні откритка келгені. “Мүмкін сіз басқа Жұмағалиев боларсыз, онда кешіріңіз. Маған керек Бисен Жұмағалиев, Ленинград майданында шығып тұрған қазақ газетінің қызметкері. М. И. Гордон”. Біздің редакторымыздың қолтаңбасы, көзіме оттай ұшырады. Хат жібердім. Максим Ильич көптен бізді іздейді екен. Ленинградқа Қазақстаннан барған бір орыс журналисіне кездейсоқ тап болып, әңгіме арасында бізді сұрапты. Әлгі журналист: “Жұмағалиев Көкшетау обкомында істейді, мүмкін сол болар”. Осылай қартайған шағында бізді тапты. “Невский, 2” деген кітап шығарды, онда Түймебай, Ақмұқан үшеуміз туралы біраз жылы сөздер айтылған.

1975 жылы жол түсіп Ленинградқа бардым. Максим Ильичпен көп әңгімелестік. Соғыс біткен соң оның тағдыры да өкінішке толы болыпты.

1951 жылы атышулы “Ленинград ісі” пайда болды. Соғыс біткесін өткізілген жәрмеңкеде сан алуан шашпашылық болды деген лақапқа орап, кезінде Ленинградтың басшылары болған СССР Министрлер Советі Председателінің бірінші орынбасары А. Вознесенскийді, СОКП орталық комитетінің секретары А. Кузнецовты, Ленинград обкомының бірінші секретары Попковты атып жіберді. Олардың

сыбайластары деп көп адам ұсталды. А. Кузнецовқа жақындау деп “На страже Родины” газетінің редакторы, полковник М. И. Гордон сегіз жылға сотталып, Қарағандыда шахтада істепті.

— Қазақ газетінің қызметкерлерінің беделі жоғары болды, сіздердің ұйымшылдығыңыз, ауыз бірлігіңіз (Бақтыгереевтің қылығын қайдан білсін), іскерлігіңіз, қашанда көңілді жүретіндеріңе қызыға қарайтынбыз — деді М. И. Гордон — Басынан өткізген қиыншылыққа мойымай, Түймебай университет бітіріп, екі диссертация қорғап, экономика ғылымының докторы, академик дәрежесіне ие болғанына өте қуандым. Ол жасынан алғыр, терең ойдың адамы еді. Ең жасы, сен де әжептәуір өсіпсің, обком секретарына дейін көтеріліпсің, кеудеңе бірталай орден тағыпсың. Ал Ақмұқан да беделді болыпты, көп жыл үлкен совхоз парткомын басқарған көрінеді. Мен өз шәкірттерімнің осындай ірі де жауапты лауызымға ие болғанын мақтан етемін. Өмір жолдарың дұрыс болған, — деді.

ЛЕНИНГРАДТЫҢ ҚОРШАУЫН БҰЗУ

1943 жыл

11 январь. Біздің әскерлер Неваның жағасындағы талдың арасына келіп орналасты. Сол күнгі кеште жауға берілмекші соққының тарихи маңызы айтылған бұйрық оқылды... “Волхов майданы әскерлерімен ең бірінші кездескендердің даңқы асып, мерейі үстем болсын!” — делінген бұйрықтың соңында.

Неваның ар жағы биіктеу келген жар. Немістің бұл жерді иеленгеніне бес жүзге жуық күн өткен. Осы уақыттың ішінде олар аса күшті бекініс шебін құрып, соғыс құрал-жабдығын да үстемелеп алған. Бұл жер Ленинградты “Үлкен жерден” бөліп тұрған участок еді, сондықтан да немістер бұл араға тандаулы әскерлерін әкеліп, бекіністерін үсті-үстіне күшейтіп, ерте ме, кеш пе, әйтеуір ұзамай болатын үлкен айқасты күткен болатын.

Таңертеңгі 9 сағат 10 минутта жаудың қорғанына біздің артиллерия оқ жаудырды. Танкке қарсы ататын зеңбіректерден бастап, снаряды тоннадан асатын линкорлар зеңбірегінің атқан оғынан жау қорғанысының талқаны шықты, жер солқылдады.

Осындай күшті, жаудың басына өлім оғын сепкен артиллерия дайындығы екі сағат жиырма минутқа созылды.

Бұл кезде жаяу әскерлер шыдамсыздана жауға бассалуға бұйрық күтіп отыр еді. Міне енді көптен күткен минут та жетті. Шабуылға белгі берілді. Бұл белгі — Ленинградты “Үлкен жермен” өмірлік байланыстыру үшін берілген сигнал еді. Жауынгерлер окоптарынан ұшып-ұшып тұрып, ұйымдасқан түрде жау қорғанына қарай алға ұмтылды. Олар көз ілеспес тездікпен Неваның мұзынан өтіп, арғы бетке шыға келді. Шабуылдың екпіні өте күшті болды. Кейбір жауынгерлер, тіпті, жараланғанына да қарамастан ұрыс даласынан кетпеді.

— Ленин қаласы үшін алға! — деген ұран бүкіл аймақты жаңғырықтырды. Осы ұранмен жауға тап берген бөлімдерде көптеген қазақтар болған еді.

Қызыл әскер Сұлтанғұловтың танкке қарсы ататын зеңбірек расчөті асқан батырлықпен қимыл жасады. Олар жаяу әскерлермен бірге жылжып, атқыштарға кедергі жа-

саған дұшпанның оқ ату нүктелерін жойып отырды. Екі күн ішінде бұл расчет дұшпанның 4 дзотын және 2 пулемет ұясын адамдарымен жойып жіберді. Ұрыстың төртінші күнінде расчет тағы да дұшпанның 2 дзотын жойды және екі қарсы шабуылын тойтарды. Зеңбірек жанында командир Сұлтанғұлов пен көздеуші Қасымбаев қалды, басқалары қатардан шықты. Бір мезетте немістің снаряді тиіп, зеңбірек істен шықты. Тек осы кезде немістер қарсы шабуылға шықты. Сұлтанғұлов пен Қасымбаев жақын жерде қалған неміс зеңбірегін көрді де, тезінен соған жүгіріп барды. Зеңбірек бұзылмаған екен. Екі ержүрек жауынгер немістің зеңбірегінен жаудың өздеріне аяусыз оқ жаудырды. Сөйтіп, жаудың кезекті қарсы шабуылы тағы да тойтарылды. Бұл екеуі де “Қызыл жұлдыз” орденімен наградалды.

Лейтенант Ағыбаевтың взводы жатқан участокке жаудың бір батальонға жуық солдаттары шабуылға шықты.

Немістер әбден жақындағанда, Ағыбаевтың командасымен жауынгерлер қарудың барлық түрінен оқ жаудырды. Көп немістер қырғынға ұшырады, дұшпанның қалған тобы өліктерін басып, ілгері жылжи берді. Осы уақытта Ағыбаев өз жауынгерлерін қарсы шабуылға бастады. Ұрыстың соңында лейтенант Ағыбаевтың жауынгерлері дұшпанның 30 солдаты мен офицерін өлтіріп, 1 солдатын тұтқынға алды. Ағыбаев ұрыс даласында “Қызыл жұлдыз” орденімен наградалды.

Ефрейтор Қожахмет Абайділханов осы соғыста, дұшпанның жаңбырдай жауып тұрған оғына қарамастан, немістердің жеруііне кіріп барып, граната лақтырып, автоматтан оқ жаудырып олардың төртеуін жер жастандырды.

Жауынгерлердің алға басуына дұшпанның батареясы кеселдік келтірді. Қызыләскер Кузнецов екеуіне қалайда оның үнін өшіруге бұйрық берілді. Жасырынып, еңбектеп жаудың желкесіне шығып, гранаталарын лақтырып, “Ура-лап” айқай салды. Қоршауда қалдық па деген немістер қаша бастады. Біздің әскерлердің де келуі жылдам болды. Дұшпанның үнсіз қалған екі зеңбірегі олжаға түсті. Ол Қөкшетау облысының түлегі.

Қызыл әскер Қотыразбай Арғынов Шлиссельбург үшін болған ұрыста ерлік көрсетті. Көшеде болған ұрыста ол,